

O češtine na Slovensku

V seriáli na stránkach denníka SME

Ostom výročí vzniku Československej republiky sa v rôznych kútoch nášho spoločenského, vedeckého či kultúrneho priestoru veľa hovorí, a to z rôznych „kútov pohľadu“. Vznik nového štátu na mape Európy bol historickým medzníkom predovšetkým našich politických dejín, no bola to tiež udalosť, ktorá zasiahla takmer všetky oblasti života na Slovensku vrátane spisovného jazyka a jeho používania.

V spoločnom štáte Čechov a Slovákov sa vedľa seba ako úradné spisovné jazyky ocitli slovenčina a čeština – jazyky na jednej strane veľmi blízke, štruktúrne podobné a vzájomne zrozumiteľné, na strane druhej jazyky výrazne odlišné svojimi historickými osudmi a stavom, v akom sa na začiatku 20. storočia nachádzali. Spisovná slovenčina a čeština v roku 1918 nestáli na rovnakej štartovacej čiare.

Čeština mala náskok

Spisovná čeština do tohto použitia vstupovala ako stará skúsená dáma, pre ktorú funkcia úradného a štátneho jazyka nebola ničím novým. V podmienkach samostatného politického štátu sa český jazyk začal v historických úradných dokumentoch používať popri latinčine už na konci 13. storočia, od 14. storočia fungoval ako literárny jazyk. Standardizovaná podoba češtiny dostala základ v 16. storočí v preklade Biblie, ktorá bola vytlačená v juhomoravských Kraliciach nad Oslavou (podľa toho má názov Kralická biblia) a postupne sa funkčne a štruktúrne rozvíjala a spoločensky rozširovala. Na začiatku 20. storočia tu preto existovala spisovná čeština ako vyspelý

Abdikácia prezidenta republiky T. G. Masaryka 14. decembra 1935. Na snímke zľava František Soukup, Jan Malypetr, prezident Tomáš Garrigue Masaryk, Milan Hodža a Premysl Šámal. FOTO – ČTK

a spoločensky rozšírený kultúrny, literárny a úradný jazyk.

Naproti tomu, slovenčina sa len v 15. storočí začala postupne objavovať v úradných a právnych listinách, populárno-vedeckej spisbe, náboženskej literatúre, korešpondencii či umeleckej literatúre. Bola to slovenčina výrazne ovplyvnená češtinou, ktorá sa na území Slovenska od 14. a najmä od 15. storočia začala používať popri latinčine ako písaný jazyk. Spisovnú slovenčinu

– či už kodifikovanú Antonom Bernolákom alebo neskôr Ľudovítom Štúrom, ako aj jej ďalšie reformy a úpravy – sa v dôsledku jazykovo-politickej situácie v Uhorsku nepodarilo v celom rozsahu presadiť ako oficiálny úradný a vzdelávací jazyk, preto fungovala obmedzene, najmä ako jazyk umeleckej literatúry, populárno-náučných prác a novín, menej už ako jazyk vzdelávania. Až v roku 1918 sa spisovná slovenčina po prvýkrát vo svojej histórii stala všeobecne platným úradným, vzdelávacím a umeleckým jazykom. Na plnenie všetkých funkcií oficiálneho úradného jazyka však nebola spisovná slovenčina dostatočne rozvinutá a ustálená, preto sa rozvíjala v nových podmienkach veľmi rýchlo a často preberala potrebné prvky z blízkej a rozvinutej češtiny.

Spoločné kontakty

Slovenčina vo svojich historických kultúrnych podobách, ako aj spisovná slovenčina v jej novších dejinách sa vždy vyvíjala v nejakom

type kontaktu s češtinou. Český jazyk bol a stále je súčasťou nášho kultúrneho kontextu – bolo to tak pred rokom 1918, samozrejme, počas dlhého obdobia rôznych politických foriem spoločného štátu, ale aj po novom rozdelení v roku 1993. Informácie a zaujímavosti o rôznych podobách češtiny na Slovensku – tých historických, nedávnych, ale aj súčasných – budeme prinášať v osemdielnom seriáli na stránkach denníka SME. Budú to ukážky historických textov v češtine, ktoré vznikli na území Slovenska a boli určené Slovákom, zaujímavosti o podobách a vlastnostiach českého jazyka, rozhovory s osobnosťami, ktoré sa pri svojej práci profesionálne stretávajú s češtinou, a aktuality z českého kultúrneho života. A hoci je dodnes na Slovensku čeština blízky a bez väčších problémov zrozumiteľným jazykom, existujú v nej slová, ktoré môžu spôsobovať neporozumenie, preto bude seriál obsahovať i poučenia o češtine i kvíz na preverenie si našich znalostí z českého jazyka.

(Ne)rovnaké jazyky

Český pravopis je v niektorých prípadoch zložitejší ako slovenský. Napríklad *ú* sa v češtine označuje dvoma písmenami, ako *ú* v začiatkovej pozícii v domácich slovách (*úspěch*), ich predponových odvodeninách (*neúspěšný*) a v prevzatých slovách (*túra*) a ako *u* vnútri a na konci domácich slov (*stůl, kolegům, dolů*). Viaceré rozdiely možno nájsť aj pri písaní *i* a *y*. Kým v slovenčine sa používa v slovesných tvaroch minulého času jednotne *i*, v češtine je to komplikovanejšie.

Pri životných podstatných menách mužského rodu sa používa *i* (*chlapci hráli*), pri neživotných podstatných menách mužského rodu, podstatných menách ženského rodu a pri slove *děti* sa uplatňuje *y* (*stoly stály, dívky zpívaly, děti se smály*). Nielen žiakom robí problém najmä písanie *i*, *y* pri zhode viacnásobného podmetu a přísudku. Ak je súčasťou podmetu aspoň jedno životné podstatné meno mužského rodu, v přísudku je *i* (*Krásné modelky, úspěšné moderátorky a naděšní novináři se sešli na benefiční akci. Zdravotní sestry a muž z čekárny pomohli zraněnému do ordinace*). Ak viacnásobný podmet neobsahuje životné podstatné meno mužského rodu, v přísudku je *y* (*Česká televize a Český rozhlas byly oceněny za kulturní projekt. Lány polí, statek a dvě stodoly patřily Hradílkovi*).

Ak je viacnásobný podmet zložený len z podstatných mien stredného rodu, pričom aspoň jedno je v jednotnom čísle, v přísudku sa píše *y* (*Auta a jízdní kolo byly zaváty listím*). Ale v prípade, že podmet tvoria len podstatné mená stredného rodu v množnom čísle, sloveso má koncovku *a* (*Auta a jiná motorová vozidla se řítily z kopce. Děvčata zpívala*).

1918
100
2018
SPOLOČNÉ STOROČIE

KNIŽNÉ NOVINKY Z ČESKEJ LITERATURY

Jozef Pánek: Láska v době globálních klimatických změn

V novele autor využil svoje poznatky z ciest po Indii a Islande. Expatitská tematika poskytuje priestor na filozofovanie o rasizme, xenofóbii, ale aj o českej národnej povahe. Kniha, ktorá je výnimočná svojím rozprávačským štýlom, získala ocenenie Magnézia Litera v kategórii próza za rok 2018.

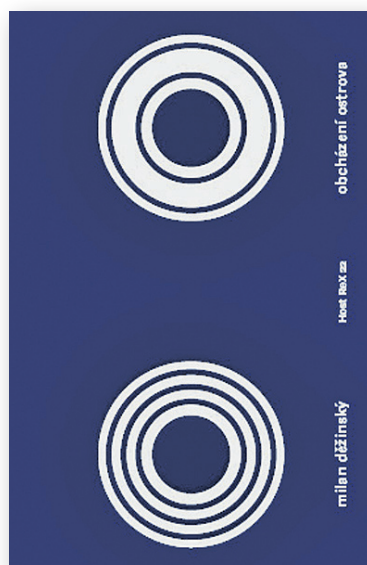
Argo, 2017

František Tichý: Transport za věčnost

Aj vážne historicko-spoločenské témy sa dajú napísať tak, aby boli pútavé aj pre deti a teenagerov. František Tichý, ocenený Magnesiou Literou za najlepšiu knihu pre deti a mládež, sa v románe vracia do obdobia Protektorátu Čiech a Moravy. Román vychádza z autentických dokumentárnych materiálov. Bezstarostné detstvo dvanásťročného Honzu končí v okamihu zatknutia otca gestapom, vylúčením židovských spolužiakov z gymnázia a následnou deportáciou.

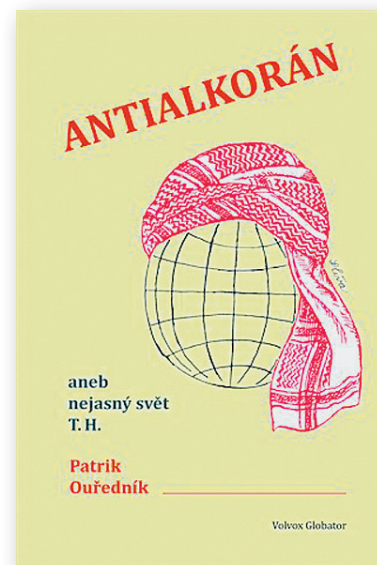
Baobab, 2017

Milan Džinský: Obcházení ostrova

Básnický zápisník Milana Džinského, v ktorom sa prejavuje ako citlivý lyrik so zmyslom pre detail, združuje básne z rokov 2011 – 2016. Zdanlivo rôznorodé básne sceľujú motívy cesty pohybu, obkružovania priestoru, no zároveň aj stálosti, ktorá sa vyjavuje cez každodennosť. Odhaľovanie vlastnej zraniteľnosti, pocit ticha, prejavy pokory a trpezlivosti spolu vytvárajú veľmi krehkú básnickú výpoveď. Šiesta autorova zbierka priniesla Džinskému víťazstvo v literárnej súťaži Moleskine Litera za poéziu.

Host, 2017

Patrik Ouředník: Antialkorán aneb nejasný svět T. H.

Provokatívny názov Ouředníkovej zbierky esejí odkazuje na protiislamskú polemiku z českého ranného novoveku a zároveň aj predurčuje charakter celej zbierky. Ostrým, politicky nekorektným jazykom sa autor v štyroch polemických textoch rozpisuje o otázkach slobody prejavu a súžitia Európanov a moslimov. Provokatívne texty skvele dopĺňajú aj karikatúry Jiřího Slívu.

Volvox Globator, 2017

O česko-slovenských kontaktoch s Lukášom Mathém

Aj do češtiny spravodajcu České televize na Slovensku občas zabľúdi slovakizmus a nad významom niektorých slov musí premýšľať, hoci ich pozná.

Pracujete ako zahraničný spravodajca pre Českú televíziu – prečo ste si vybrali Slovensko?

„Nie je to tak, že by som si vybral ja. Povedzme, že som po relatívne krátkom čase v Českej televízii dostal ponuku stať sa zahraničným spravodajcom na Slovensku, vďaka čomu čiastočne pokrývam i susedné štáty Rakúsko a Maďarsko.“

Mohli by ste stručne povedať, čo je hlavnou náplňou vašej práce?

„Som spravodajcom Českej televízie, čiže nielen pre ČT1, ale pre spravodajstvo celej televízie, predovšetkým ČT24. Moja práca spočíva v tom, že informujem o udalostiach pre spravodajské kanály, ale zároveň prispievam aj do iných relácií, ako je napr. cestovateľský magazín Objektív alebo špeciálny kanál ČT art. Náplň mojej práce by som zhrnul na dve množiny: pokrytie aktuálneho politického, spoločenského a kultúrneho diania a vyhľadávanie zaujímavostí a spoločenských fenoménov mimo aktualít z prvej množiny.“

Zaujímajú ľudí v Česku, čo sa deje na Slovensku?

„To je komplikovaná otázka, pretože Slovensko je veľmi špecifický spravodajský post najmä vzhľadom na spoločnú históriu oboch štátov. Záleží teda na povahe správy. Tragické udalosti, ktoré sa v poslednej dobe odohrali na Slovensku spustili enormnú mieru pozornosti i v Českej republike. Prirodzene je však záujem o Slovensko väčší v porovnaní s Poľskom či Maďarskom.“

Na druhej strane si však dovoľím tvrdiť, že priateľ, ktorý dostáva dianie v Českej republike v slovenských médiách, je omnoho väčší než opačne. Vysvetľujem si to počtom Slovákov žijúcich v Česku a najmä prazvláštnym „nebohemikom“ Andreja Babiša, čo je skrátka zaujímavý fenomén pre Slovákov.“

O udalostiach na Slovensku referujete českému divákovi v češtine. Informácie však preberáte zo slovenčiny. Ako sa vám

dará rýchlo prekladať a spracovávať množstvo dát do češtiny?

„S narastajúcim časom, ktorý tu trávim, je to čoraz komplikovanejšie. Keď sem príde človek slovenčinou nepoznamenaný, tak je to pomerne jednoduché, lebo slovenčina vám znie odlišne. Ale čím som tu dlhšie, tak sa mi sem-tam stane, že použijem nejaký slovakizmus, najmä keď veľa času trávim so slovenskými kolegami na rôznych „podujatiach“ (podujatiach) – to je presne ono. My také slovo nemáme, používame slovo „akce“ (akcia). Podobne je to aj so slovičkom „rokování“ (rokovanie), ktoré v češtine máme, ale vnímame ho ako archaizmus. V spravodajskom jazyku uplatňujeme „jednání“.“

Hoci sú naše jazyky príbuzné, stalo sa vám, že vás niektoré slová v slovenčine predsa len zaskočili? Museli ste sa učiť dekódovať slovenčinu?

„Vlastne je pravda, že ma prekvapila miera slov, ktoré nepoznám. Sú to maličkosti, ale občas na ne narazím. Nedávno som zbystril pozornosť pri slove hárok s odkazom na petičný hárok. To som teda nepoznal. My máme „arch“ – „petiční

arch“. Potom sú tu zábavné slová, pri ktorých dochádza k malým prešmyčkám ako hmľa (čes. mlha) alebo olovrant, čo je vlastne „odpolední svačina“ (popoludňajšia desiata). Pri štúdiu cudzích jazykov existujú slová, pri ktorých sa zaseknete a budú vám robiť problémy už asi celý život. V mojom prípade je to dvojica najneskôr – neskôr a ja nikdy neviem, či neskôr znamená „dřív“ (skôr) alebo „později“ (neskôr). Najhumornejšie však bývajú tie, ktoré máme formou spoločné, ale s rozdielnym významom. Keď som bol raz v zime v Poprade, spýtal som sa obsluhy, aké čapujú pivo, na čo som dostal odpoveď horké. Začudovane som sa teda opýtal, či nemajú nejaké studené (horký má v češ. význam horúci). Ešte dnes, keď vidím nápis horká čokoláda, tak je tam tá milisekunda, kým mi to dôjde.“

Ako vám znie slovenčina? Ako ju vnímate v porovnaní s vašim materinským jazykom?

„Ak by som to mal porovnávať, tak najvýstižnejšie mi znie mäkkosť. Slovenčina sa vyznačuje väčšou jemnosťou, srdečnosťou, je plná citov. Ak spomeniem napr. iba používanie zdrobnení, my ich nevyužívame až v takej miere ako vy. Ďalej aj spôsob oslovenia (Rado, Robo atď.) a tykanie si politikov vo verejných prejavoch. Nevieť si predstaviť, žeby napr. Bohuslav Sobotka hovoril o nejakom politikovi a ten by o ňom povedal: „Jak řekl tady Bohouš... Jak řekl tady Robo...“ (Ako tu povedal Bohuš... Ako tu povedal Robo...).“

Reagujú na vás Slováci istým spôsobom, keď začujú, že hovoríte česky?

„Ešte som nezažil negatívnu reakciu. Nie je to však bez povšimnutia a vidím, že moja čeština je zaznamenaná, ale skôr je cítiť vzájomnú lásku dvoch národov. Ak by som to mal generalizovať, tak u starších ľudí, od tridsať rokov a viac, je tam častokrát úsmevná odpoveď napodobňujúca češtinu, akoby zo žartu. Naopak, u tých mladších je cítiť, že sa porozumenie vytráca. Pre mňa veľmi zaujímavým zistením bolo, že cudzinci hovoriaci po slovensky nerozumejú češtine, hoci Slovák Čechovi rozumie a naopak.“

FOTO – ČT

Z historických podôb češtiny na území Slovenska

List Štefana Čoku z Kykeházu, úradníka na zámku Beckov, ktorý ďakuje rade mesta Trnavy za výstrahu pred zbojníkmi a zároveň im podáva správu o tom, že chytil zbojníka Hubinu. (Beckov 8. apríla 1535)

Službu svu vzkazuji, mudři a opatrní paní a přátele, moji mili! Vaším milostem přal bych zdraví dluheho a v něm mnoho dobrého věrně rád. Psaní sem vašemu vyrozuměl a vašim milostem z takového přátelství a takové výstrahy velmi děkuji, neb jistě i ja, po jeho milosti panu mem, takové lotry v nelibosti mam, nebo jeho milosti pana meho lidom od nich mnoho se škody děje. A věděti račte, že se k tomu se vši svu pilnosti přičinili chci a na ně osaditi, abych k nim mohl přijiti, jako by ste sami o to práci vedli a při tom byli. Neb v pravdě, na pul leta za nimi posílal sem a nikdy sem jich dosahnutí nemohl. Než tento patek minuly nahoďu, když sem chodil po břehu, potkal sem se z nejakým Hubinu a toho sem chytil a mam jej v vězení svem a ten jest z Haluzic. Toho ja se kaži ptati, znali toho Slocha a toho Paveznika, a vy take kažte se jich ptati, znajili toho Hubinu. A ten Sloch a Paveznik su pod panem čachtickým, panem Orsagem, neb z jeho zboží neb panství tuto neděli minulu učinili su svu vuli v Novem Městě v jarmark, o čem za to mam, že vam vědomo jest. I protož, mili paní, račtež z strany vaší miti o to pilnost tajně a ja take z své strany přičinim se se vši pilnosti tajnost zachovajíc, abychom tak mohli ty lotry zkrotiti. A jestliže by ste čemu takovému rozuměli a mne chtěli oznamiti, podajte listu do Pečeňad neb do Veseleho, ať mi odtud přinesu. Dajž se vam Pan Buh dobře miti. Datum Bolondocz (dnešní Beckov) die 8 mensis apprillis anno Domini 1535.

Ištvan Čoka z Kykeházu, úředník zámku Beckova

Text je prevzatý z diela B. Varsika Slovenské listy a listiny (1956, s.170-171) a pre lepšie porozumenie pravopisne a graficky upravený.

FOTO – FOTOLIA

Nevšedne o Frymburku – mestečku na polostrove

Malebné mestečko Frymburk sa nachádza na brehu Lipenského jazera, najväčšieho v strednej Európe. Často je spomínaný aj ako polostrov v „šumavskom mori“. Raritou na frymburskom námestí je vydláždený umelý potok, ktorý cezeň preteká. Podľa jednej z povestí jeho vykopanie zachránilo jedného zo zločincov pred šibe-

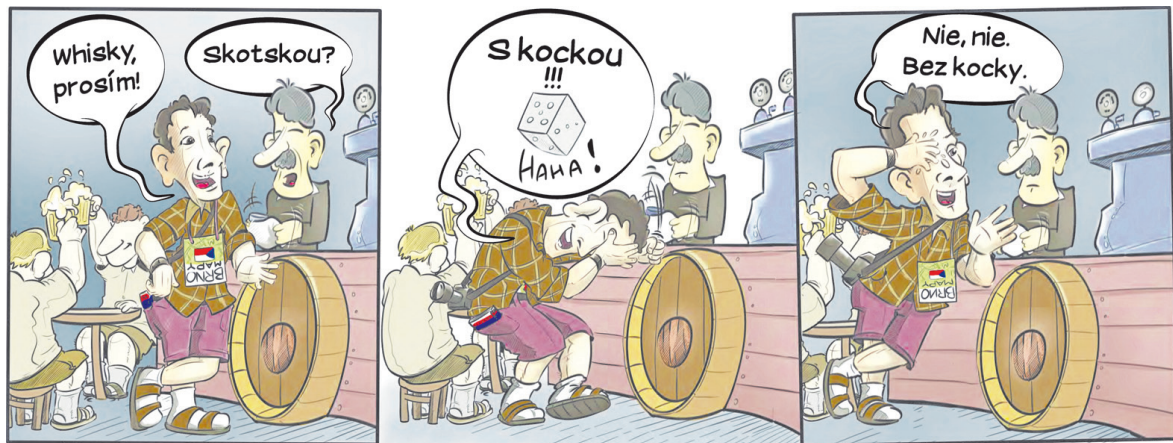
nicou. Za povšimnutie stojí tiež morový stĺp, patriaci medzi najstaršie v Českej republike. V mestskom parku stojí ochrana mesta v podobe malého kamenného trpaslíka. Ale pozor! V noci vraj rád napomína hlučných „hospodských“ navrátilcov. Významnou pamiatkou mesta je frymburská mestská škola, ktorá patrí medzi tie najstaršie v južných Čechách.

POZNÁTE ČEŠTINU?

Vyberte správny význam českých slov:

1. hubatý	a) hubovitý	b) prostoreký	c) chudý
2. luštenina	a) krížovka	b) bludisko	c) strukovina
3. mezek	a) mozog	b) mozol'	c) mulica
4. pulec	a) žubrienka	b) púčik	c) palec
5. kapusta	a) kapusta	b) kel	c) šalát
6. středník	a) prostředník	b) střed terča	c) bodkočiarka
7. zeď	a) zať	b) múr	c) žať
8. smyčec	a) štipec	b) šmykľavka	b) sláčik

Riešenia: 1b, 2c, 3c, 4a, 5b, 6c, 7b, 8c

Pripravil Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v spolupráci s Českým centrom v Bratislave. Koordinátor projektu: **Roman Soóky**

Autori: **Gabriela Múcsková** (O češtine na Slovensku, Z historických podôb češtiny na území Slovenska), **Katarína Muziková** ((Ne)rovnaké jazyky), **Anna Passiová** (Knižné novinky z českej literatúry), **Roman Soóky** (Poznáte češtinu?), **Helena Ľos Ivoríková** (O česko-slovenských kontaktoch s Lukášom Mathém), **Eva Vašková** (Nevšedne o Frymburku - mestečko na polostrove). Ilustrácia vtipu: **Mišo Uhrin**.

Editorovsky upravil: **Jakub Filo**

1918
100
2018
SPOLNÉ STOROČIE

ČESKÉ CENTRUM
CZECH CENTRE

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava